

УДК: 811.161.2

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОГНІТИВНОГО ВИМІРУ КОМУНІКАТИВНИХ ПРАКТИК

Олена Марусіна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
економічний факультет, кафедра іноземних мов
вул. Володимирська, 64/13, 01601, м. Київ, Україна*

У статті з'ясовано концептуальні засади дослідження когнітивного виміру комунікативних практик. Здійснено характеристику когнітивного виміру комунікативних практик, що ґрунтується на низці концепцій, коротко описано кожну із них. Подано концепції провідних учених-філософів, що досліджували концептуальні засади когнітивного виміру комунікативних практик, серед яких Н. Луман, К. Ясперс та Г. Маклюен.

Ключові слова: когнітивне, комунікативні практики, комунікація, концепції, соціум.

Сучасна практика комунікацій являє собою складний багатофункціональний механізм. Сьогодні поява принципово нових в технологічному плані засобів комунікації, заснованих на цифровому способі передачі інформації, призвела до суттєвих змін у спілкуванні та комунікативній взаємодії між суб'єктами комунікацій, а також зумовило виникнення інших підходів до структурування і управління інформаційними потоками. Проте разом з невинним розвитком видозмінюються і традиційні типи комунікацій. Під впливом технологічних чинників відбувається трансформація процесів комунікації: актуалізується візуальний канал комунікації, а процес обміну інформацією набуває транзактний характер. Надзвичайно актуальним у філософській думці є дослідження концептуальних засад когнітивного виміру комунікативних практик, що і стане предметом нашого наукового дослідження.

Для лінгвістичної традиції протягом довгого часу було характерним поділ і протиставлення мовної комунікації і мовного спілкування. Так, відзначається, що термін «комунікація» використовується для «позначення засобів зв'язку будь-яких об'єктів матеріального і духовного світу, процесу передачі інформації від людини до людини», а спілкування – для позначення міжособистісної взаємодії людей при обміні інформацією пізнавального або афективно-оціночного характеру [1, с. 99]. По суті справи, дане протиставлення сходить до філософської доктрини структуралізму, де ключовою опозицією була опозиція структури, яка покоїться на позачасових відносинах елементів («відношення об'єктивне, воно не залежить від спостерігача» [12, с. 76]), або синхронії, і вічно заважає їй, що має місце в історії, а значить пов'язане з конкретним спостерігачем, подією, або діахронією. Комунікація, яку асоціюють з процесом передачі знань, інформації, має на увазі використання існуючого поза часом і поза конкретним спостерігачем коду – мовного або будь-якого іншого (азбука Морзе, мови програмування та ін.). Передбачається, що в результаті операцій кодування/декодування вкладений сенс буде рівнозначний витягнутому. Спілкування ж є процесом, який локалізований історично і, будучи глибоко персоналізований, тісно пов'язаний з ціннісним аспектом людського існування. Відповідаючи на питання про те, навіщо ми говоримо, Ю.М. Лотман зазначив: «<...> нам не тільки важливо отримати якусь інформацію від іншої людини, але важливо вступити в контакт, і говоріння є в значній мірі форма контакту» [4, с. 420]. Ключове слово «контакт» в даному випадку породжує цілий

пучок асоціативних «виходів»: це і Я-ТИ присутність, і конкретний час та місце, це і збіг поглядів на світ і обопільне бажання ними поділитися.

Продовжуючи протиставляти комунікацію і спілкування в традиційному для лінгвістичних наук аспекті, ми можемо розгорнути парадигму вторинних опозицій: об'єкт комунікації – значення, об'єкт спілкування – сенс; основна дія в межах комунікації – кодування/декодування, в межах спілкування – інтерпретація як «робота мислення, яка полягає в розшифровці сенсу, який переходить за очевидним змістом» [12, с. 51].

Однак на сучасному етапі розвитку теорій комунікації, психолінгвістики, біосеміотики, соціолінгвістики «коло замкнулося» – протиставлення полюсів таких опозицій, як структура відносин і подія, мова і мова, комунікація та спілкування втратило сенс.

Характеристика когнітивного виміру комунікативних практик ґрунтується на низці концепцій. Опишемо коротко кожен із них.

Першою концепцією когнітивного виміру комунікативних практик є відсутність тождності між змістом, що передається, та змістом, інтерпретованим адресатом. Дослідники зауважують, що у взаємодії комунікантів «відправник повідомлення не відтворює діяльність одержувача повідомлення наслідувально, як не відтворює й одержувач повідомлення комунікативної діяльності відправника» [13, с. 69].

Другою концепцією когнітивного виміру комунікативних практик є забезпечення процесів передачі інформації, обміну нею і комунікативного впливу спільністю коду спілкування комунікантів. У сучасній теорії мовної комунікації кодами спілкування вважають не лише мовний, а й паравербальний і культурний. Складник коду в комунікації було вперше представлено в моделі Р. Якобсона [14]. З огляду на першу концепцію когнітивного виміру комунікативних практик впливає парадокс мовної комунікації, який виявляється у тому, що, з однієї сторони, мова як конвенційна система допомагає у порозумінні її носіїв, з другого, саме вона віддаляє учасників спілкування і здійснює викривлення та видозміну інформації, адже семіозис у комунікативній взаємодії передбачає врахованість інтерпретанти адресата.

Третьою концепцією когнітивного виміру комунікативних практик є положенням про забезпечення комунікативних процесів певною спільністю тезаурусів як фондів знань комунікантів, до яких належить і комунікативна компетенція. Вважається, що цей постулат уперше був окреслений Д. Берло, який не був лінгвістом. Є. Тарасов наголошує, що навіть у концепції комунікації Р. Якобсона відсутнє положення про спільність комунікативних засобів і знань комунікантів [11, с. 20]. Отже, дивлячись на попередню концепцію, взаєморозуміння у процесах комунікації відбувається за допомогою здатності мовних партнерів до набуття й модифікації запасу знань і стремлінням до спільної діяльності.

Четвертою концепцією когнітивного виміру комунікативних практик наголошує на вмотивованості та цілеспрямованості спілкування з боку його учасників. Вперше мета мовної діяльності була проголошена В. фон Гумбольдтом, який розглядав мову як «спосіб, що служить для досягнення певними засобами певних цілей», найважливішою з яких є взаєморозуміння [2, с. 70-71]. Однак метою мови вчений, насамперед, вважав духовну налаштованість її носіїв, які мають спільну мету. Він указував, що «ніхто не може говорити з іншим інакше, ніж цей другий за рівних обставин говорив би з ним» [2, с. 71].

П'ятою концепцією когнітивного виміру комунікативних практик створює вагомість у комунікації регуляторної функції сукупності правил, конвенцій і постулатів спілкування, які зумовлені мовною культурою, мовною субкультурою, соціумом, його мовними інституційними системами, а також сферою спілкування. Комунікативна взаємодія регулюється також законами мовленнєвого жанру, як, наприклад, дискурсу, у формі та способами кому-

нікації тощо. Відступ від стандартів або зумовлює формування нових зразків комунікації, або спричиняє неуспішний, конфліктний тип спілкування.

Шоста концепція когнітивного виміру комунікативних практик передбачає розуміння природи учасників комунікативної взаємодії в формі статусно-рольової, що передбачає погляд на комунікантів в різних інтеракціях, де суб'єкти комунікації демонструють стабільні й варіативні особливості своїх комунікативних статусів, які зумовлені метою комунікації, статусом, а також роллю партнера, зразком, ситуацією і сферою спілкування. Дані ознаки представлені комунікативними засобами повідомлення, а також його змістовим масивом.

Також варто згадати концепції провідних вчених-філософів, таких як: Н. Луман, К. Ясперс та Г. Маклюен.

Комунікація у функціональному міжсуб'єктному підході розглядається як принцип оформлення взаємодії суб'єктів, який надає їх діяльності загальні смисли. На противагу цьому підходу, як вважає дослідниця С. Лебедева [3, с. 146], Н. Луман розробляє протилежне (позасуб'єктне) розуміння комунікації. На наш погляд, Луман створює концепцію, яка не зводиться ні до атрибутивного, ні до функціонального підходів до комунікації. Луман зазначає: «Людські відносини, та і саме суспільне життя неможливі без комунікації» [6, с. 43], але при цьому він стверджує, що «лише комунікація може здійснювати комунікацію» [9, с. 114]. Луман критикує підхід, при якому комунікація фундає людину як суб'єкта комунікації. Головною системною характеристикою комунікації для дослідника є її аутопозитивний характер (здатність до самоорганізації, до динамічної фрактальної (самоподібної) структуризації та переструктуризації). Комунікація є конститутивною процесуальною операцією, у ході якої суспільство виробляється та відтворюється як система і відрізняється від навколишнього середовища [7, с. 72-72].

Комунікація виступає як емерджентна реальність, яка виробляється на основі синтезу трьох елементів: інформації, повідомлення, яке передає цю інформацію, та розуміння (нерозуміння) цього повідомлення і його інформації [9, с. 115]. Інформація – це певна подія, яка диференційно конститує стан суспільної системи, вона завжди є тимчасовими відмінностями, які виробляються всередині системи. Це відмінності у системних станах, які виникають у результаті взаємодії самореференціальних й інореференціальних (які також переробляються всередині системи) означень [5, с. 11]. Інформація актуалізує використання смислових структур, але через цю актуалізацію вона перестає бути саме інформацією як подією: «Інформація, яка повторюється з незмінним смислом, вже не є інформацією. При повторенні вона зберігає свій смисл, але втрачає інформаційну цінність. Наприклад, повідомлення у газеті, що курс німецької марки піднявся, вже прочитане у іншій газеті, не має інформаційної цінності (не міняє власного стану системи), хоча структурно пропонує той же вибір» [8, с. 106].

Ще одним яскравим представником когнітивного вивчення комунікативних практик є К. Ясперс, який аналізує способи, за допомогою яких людина усвідомлює своє буття, які полягають в житті людини в певному середовищі, в уявленнях про пізнання навколишніх предметів, в існуванні і духовному наповненні ідей і можливої екзистенції. Наше життя є наявним буттям, прояви якого включають в себе процес виникнення життя, тілесний образ, функції фізіології, спадковість, психічні процеси, поведінку, середовище. У процесі дослідження предметів буття людина винаходить і використовує «мову, знаряддя, структури, діяння, предметно створює самого себе» [15, с. 426]. Життя інших живих істот представляє наявне буття у власному середовищі. Тільки існуючому бутті людини властива вся повнота проявів і проникнень способів осяжного, саме людина «стає їх носієм, або примушує їх служити собі» [15, с. 426].

«Стан духовного життя» як форма буття визначає життя ідей, які представляють собою особливий внутрішній імпульс, що знаходить базовий сенс речі, що містить в собі «систематичний метод проникнення, присвоєння і здійснення» [15, с. 426]. Ідеї діють в теперішньому часі і спрямовані в нескінченність, вони містять в собі практичні та теоретичні компоненти втілення реальності, які не є предметами, а проявляються в схемах і образах.

Буття людини, вважає Ясперс, не вичерпується цими трьома способами осяжності, за допомогою яких людина являє собою світ. У цих способах об'єктивація осяжності дана в предметності, в них відбувається реалізація людини як емпіричного предмета «біологічного і психологічного, соціологічного дослідження та дослідження в галузі науки про дух» [15, с. 426].

Таким чином, екзистенційна комунікація, що встановлює діалогічний зв'язок між людьми за допомогою філософської віри, дозволяє узгодити екзистенцію і розум через спілкування. Екзистенціальна концепція комунікації Ясперса стала значним внеском у розумінні місця і ролі комунікації, розробці проблем її раціональності. Вона включає в себе окремі елементи найбільш значущих комунікативних теорій і їх подальший розвиток, осмислення і сприяє розробці нових підходів і дослідницьких програм, спрямованих на комплексне, інтегративне розуміння сутності феномену комунікації в рамках єдиної дослідницької програми.

Розглянемо концепцію М. Маклюєна про повідомлення як розширення свідомості та органів чуття. На думку М. Маклюєна, першим розширенням нашого тіла стає одяг. Одяг з'явився з того часу, коли людина усвідомила його як утилітарний засіб, щоб захистити тіло від переохолодження. Надалі він стає показником багатства того чи іншого члена суспільства, отже, починає виконувати функції соціального індикатора. У традиційному суспільстві одяг красномовно говорить про соціальний статус. У сучасному суспільстві, де в більшості областей діяльності присутнє масове виробництво, функція одягу як символу продовжує існувати. Якщо раніше він відрізнявся візуальною установкою, то зараз стає скульптурною і дотиковою. Одяг – перше розширення індивідуального тіла.

Житло характеризує людину так само, як її одяг. Звичайно, спочатку житло було захистом від негоди, важких природних умов. Стародавні люди шукали найбільш сприятливі місця для стоянок, ночівель і знаходили їх у печерах. Але з виникненням та розвитком хатин, наметів, примітивних будинків житло стає повноправним засобом комунікації, який розширює наше тіло, стає символом. Архітектура висловлює спосіб життя і цінності людей різних епох. «Люди живуть в будинках округлої форми, поки не приймають осілий спосіб життя і не починають спеціалізуватися в своїх трудових організаціях» [10, с. 140]. Таким чином, коли змінюється форма житла, змінюється життя. Так, квадратні будинки свідчать про осілий спосіб життя. Конструкція української хати заснована на феномені двовір'я. Зміна романських храмів на готичні – це не тільки вдосконалення техніки будівництва, а й прагнення наверх, вираз всієї епохи середньовіччя, схилення перед божественним світлом. Нові побутові комунікації, електрика, скляні вікна – все це розширює тіло і свідомість людини. Слід зазначити, що в середині ХХ століття житло, і не тільки воно, стає стандартним, тому в даний час багато людей прагнуть до індивідуальності, особистої зручності, що говорить про ще більше розширення індивідуального тіла. Крім цих існують і інші комунікаційні засоби розширення людського тіла. Одним з них є гроші. На думку М. Маклюєна, гроші ототожнюються з соціальністю і не можуть існувати за її межами. Як тільки людина залишається на самоті, поза суспільством, гроші втрачають будь-який сенс. Фактично, гроші – це вираз праці або переклад роботи одного фахівця в працю іншого.

Одним з важливих атрибутів грошей – і як економічного продукту, і як засобу комунікації – є їх бажаність. М. Маклюен пише: «Поряд із здатністю переводити один вид роботи в інший і зводити перший до другого, гроші, як і лист, мають здатність спеціалізуватися і перенаправляти людські енергії і розділяти функції. Навіть в епоху електрики вони анітрохи не втратили цю здатність» [10, с. 140]. Тобто гроші і в сучасному суспільстві не втратили своїх функцій, вони створюють соціальні та духовні цінності, виступають сховищем набутої праці, досвіду, знань. Також гроші, на думку М. Маклюена, безпосередньо пов'язані з писемністю. У дописемних культурах гроші грали меншу роль. Він пише: «Набагато легше організувати виробництво, ніж навчити населення цілих країн, так би мовити, вмінню переводити свої бажання і прагнення в статистику за допомогою ринкових механізмів пропозиції і попиту і візуальної технології цін» [10, с. 140]. До функції грошей в письмовому суспільстві додається встановлення взаємозв'язку між специфічними діяльностями.

Таким чином, ідеї М. Маклюена актуальні в даний час для сучасних комунікацій. Засоби комунікації, взаємодіючи між собою, займаючи певне місце в комунікативному просторі, утворюють особливу інформаційно-комунікаційну реальність і як високотехнічну її частину – віртуальну реальність. Всі ці явища свідчать про постійне ускладнення сучасного світу.

Отже, провівши дане дослідження, ми можемо дійти висновку, що характеристика когнітивного виміру комунікативних практик ґрунтується на низці концепцій, серед яких:

- відсутність тотожності між змістом, що передається, та змістом, інтерпретованим адресатом;
- забезпечення процесів передачі інформації, обміну нею і комунікативного впливу спільністю коду спілкування комунікантів;
- забезпечення комунікативних процесів певною спільністю тезаурусів як фондів знань комунікантів, до яких належить і комунікативна компетенція;
- вмотивованість та цілеспрямованість спілкування з боку його учасників;
- вагомість у комунікації регуляторної функції сукупності правил, конвенцій і постулатів спілкування, які зумовлені мовною культурою, мовною субкультурою, соціумом, його мовними інституційними системами, а також сферою спілкування;
- розуміння природи учасників комунікативної взаємодії в формі статусно-рольової, що передбачає погляд на комунікантів в різних інтеракціях, де суб'єкти комунікації демонструють стабільні й варіативні особливості своїх комунікативних статусів, які зумовлені метою комунікації, статусом, а також роллю партнера, зразком, ситуацією і сферою спілкування.

Список використаної літератури:

1. Грушевицкая Т.Г. Основы межкультурной коммуникации: [учебник для вузов] / [Т.Г. Грушевицкая, В.Д. Попков, А.П. Садохин] ; под ред. А.П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
2. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт; пер. с нем. – М. : Наука, 1984. – 400 с.
3. Лебедева С.В. Понятие коммуникации в теории общества Н. Лумана / С.В. Лебедева // Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць / Ред. Я.В. Шрамко. – Кривий Ріг, 2009. – Вип. 10. – С. 146-155.
4. Лотман Ю.М. Воспитание души. – СПб.: Искусство СПб, 2005. – С. 414-470.
5. Луман Н. Медиа коммуникации / Н. Луман; пер. с нем. А. Глухова, О. Никифорова. – М. : Издательство «Логос», 2005. – 280 с.

6. Луман Н. Невероятность коммуникации / Н. Луман // Проблемы теоретической социологии. – СПб, 2000. – Вып. 3. – С. 43-54.
7. Луман Н. Общество как социальная система / Н. Луман; пер. с нем. А. Антоновского. – М : Издательство «Логос», 2004. – 232 с.
8. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории / Н. Луман; пер. с нем. И.Д. Газиева. – СПб. : Наука, 2007. – 648 с.
9. Луман Н. Что такое коммуникация? / Н. Луман // Социологический журнал. – 1995. – № 5. – С. 114-125.
10. Маклюэн Г.М. Понимание Медиа. Внешнее расширение человека / Г.М. Маклюэн ; пер. с англ. В. Николаева; закл. ст. М. Вавилова. – 2-е изд. – М. : «Гиперборея», «Кучково поле», 2007. – 464 с.
11. Общение. Текст. Высказывание. – М. : Наука, 1989.
12. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикёр; пер. с фр., вступ. ст. и комм. И.С. Вдовиной. – М. : Академический Проект, 2008. – 695 с.
13. Сидоров Е.В. Проблемы речевой системности / Е.В. Сидоров. – М. : Наука, 1987. – 140 с.
14. Якобсон Р.О. Работы по поэтике / Р.О. Якобсон. – М. : Прогресс, 1987. – 460 с.
15. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс; пер. с нем. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF THE STUDY OF COGNITIVE MEASUREMENT OF COMMUNICATIVE PRACTICES

Olena Marusina

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Economics, Department of Foreign Languages
Volodymyrska str., 64/13, 01601, Kyiv, Ukraine*

The article outlines the conceptual foundations for the study of the cognitive dimension of communicative practices. A characteristic of the cognitive dimension of communicative practices, based on a number of concepts, is described and briefly described each of them. The concept of leading scholars-philosophers who examined the conceptual foundations of the cognitive dimension of communicative practices, among which are N. Luman, K. Jaspers and G. Makluen, are presented.

Key words: cognitive, communicative practices, communication, concepts, socium.